
І. В. Семеніхін, асистент кафедри теорії держави і права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Роль правової доктрини у формуванні європейського правового простору

Реалізації ідеї об'єднаної Європи як єдиного культурно-цивілізаційного простору передував тривалий період непростих взаємовідносин між європейськими країнами та народами, що часто переходили у відкрите протистояння і криваві війни. Після Другої світової війни проблема європейсько-об'єднання набуває особливої актуальності, перетворюючись на центральний елемент зовнішньої політики європейських держав. На сучасному етапі інтеграція є тим загальним вектором, що визначає культурний та політико-правовий розвиток європейських держав, забезпечуючи стале й безконфліктне співіснування національних культур у межах єдиної європейської цивілізації. У рамках інтеграційного процесу поступово відбувається не лише «зближення національних правових систем, але й формування нового правопорядку, який не просто базується на органічному об'єднанні здобутків романо-германської та англо-саксонської правових сімей, але й забезпечує їх конвергенцію в межах наднаціо-

нальної правової системи ЄС»¹. Тобто йдеться про формування європейського правового простору.

В умовах становлення і розвитку європейського правового простору, формування регіонального наднаціонального правового порядку, що виникає на основі Європейського Союзу, роль правової доктрини² суттєво зростає, а «доктринальні правові джерела набувають особливого, першорядного значення»³. Це, зокрема, пов'язано з тим, що доктрина відіграє «роль засобу міжнародного обміну правовою інформацією, зближення законодавства різних країн та запровадження узгодженого юридичного режиму»⁴. Це, у свою чергу, зумовлює важливість та актуальність теоретико-правового дослідження правової доктрини, визначення її природи та сутності, з'ясування місця та ролі у формуванні, розвитку правових систем Європи як з точки зору історичної ретроспективи, так і в контексті нових викликів (глобалізація, європейська інтеграція, формування інформаційного суспільства тощо), на які право має дати адекватну й ефективну відповідь.

Розкриття впливу правової доктрини на формування європейського правового простору неможливе без вивчення й ґрун-

¹ Тацій, В. Я. Правова наука та її завдання щодо забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні [Текст] / В. Я. Тацій // Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / упоряд. О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов. — Х. : Право, 2010. — С. 539; Zimmermann, R. Roman Law and the Harmonisation of Private Law in Europe [Text] / R. Zimmermann // Towards a European civil code / ed. A. S. Hartkamp, Christian von Bar. — Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2011. — P. 28. (див. також: Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу [Текст] : затверджена Указом Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 року № 615/98 // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 24. — Ст. 870).

² Правова доктрина є зумовлена характером політико-правової культури суспільства система ідей та наукових поглядів на право, актуальні напрями розвитку правової системи, які визнаються юридичною спільнотою, є концептуальною основою нормотворчої, правозастосовної, правотлумачної діяльності.

³ Гордімов, А. В. Місце і роль доктрини у загальній системі джерел права [Текст] / А. В. Гордімов // Держава і право : зб. наук. пр. : юрид. і політ. науки. — 2009. — Вип. 43. — С. 62.

⁴ Пузиков, Р. В. Юридическая доктрина в сфере правового регулирования (проблемы теории и практики) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Руслан Владимирович Пузиков. — Тамбов, 2003. — С. 57–58.

товного аналізу витоків цього правового явища, його еволюції у контексті становлення й розвитку національних правових систем в Європі. Зважаючи на те, що правова доктрина має похідний характер стосовно юридичної науки¹, її витoki у часовому вимірі припадають на період, коли з-поміж корпусу юристів виокремлюється спільнота учених-правників, а також відбувається інституціоналізація юридичної науки серед інших галузей знань, формується система юридичної освіти. Фактично виникнення та розвиток правової доктрини тісно пов'язані зі становленням Європи як цивілізаційної спільноти, формуванням романо-германської правової сім'ї.

Історія політико-правової думки налічує декілька тисячоліть. Видатним мислителям минулого належить чимало ідей, які згодом були сприйняті й отримали розвиток у політичних і правових вченнях Нового і Новітнього часу². Так, мислителі Давньої Греції заклали основи теоретичного підходу до проблематики права, держави, політики, саме вони стояли у витоків юриспруденції³. Оскільки у вченнях давніх європейських філософів (Сократ, Платон, Арістотель та ін.) поряд з розробкою суто правової проблематики висвітлювались питання етико-правового, релігійного змісту, формулювались світоглядно-філософські ідеї, концепції, принципи, немає підстав відносити їх до правової доктрини повною мірою. М. С. Кельман підкреслює, що у Давній Греції «теорія держави ще не була відокремлена від соціо-

---

¹ Правова доктрина тісно пов'язана з юридичною наукою, що виступає для неї в ролі своєрідного життєдайного джерела, основи, витoku. Однак лише та частина наукових положень набуває ознак доктринальності, яка отримує загальне визнання юридичної спільноти, що є підставою для легітимачії доктрини в суспільній свідомості, можливого офіційного визнання державою (наприклад, шляхом включення того чи іншого доктринального положення до тексту закону), сприйняття її юридичною практикою. Іншими словами, йдеться про конвенціональне наукове знання.

² Битяк, Ю. П. Роль політико-правових поглядів минулого у становленні вітчизняної правової культури [Текст] / Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк // Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. — Х. : Право, 2007. — С. 6.

³ Історія вчень про державу і право [Текст] : курс лекцій / уклад. Г. Г. Демиденко. — Х. : Факт, 2001. — С. 27.

логії й етики, у галузі теорії права відбувалося лише накопичення необхідного фактичного матеріалу»¹. Пояснити цей факт можна тим що у Давній Греції ще не сформувалася корпорація професіональних юристів, не було запроваджено систему юридичної освіти, що пояснює відсутність спеціальних досліджень з правової проблематики, фундаментальні положення яких могли б отримати загальне визнання, набути доктринального характеру. Разом з тим творча спадщина античних мислителів — це важлива філософсько-методологічна передумова формування правової доктрини, поява якої припадає на період існування Давньоримської держави.

Діяльність римських юристів у першу чергу була спрямована на задоволення потреб юридичної практики та узгодження чинних норм зі змінами в суспільному житті. Очевидно, що правові реалії життя римського суспільства перешкоджали формуванню загальних, безпосередньо не пов'язаних з практикою, юридичних знань, а отже, формуванню теоретичної правової науки як такої. Р. Циммерманн зазначає, що римська юриспруденція мала характер «наукової дисципліни, однак не була університетською наукою»². Хоча в коментарях та висновках з конкретних справ, літературі з правової проблематики, яка почала з'являтися в період Імперії, була розроблена низка загальнотеоретичних положень, до формулювання загальних положень та визначень юристи підходили дуже обережно, надаючи перевагу детальній розробці конкретних правових питань. Таким чином, від самого початку правова доктрина мала утилітарний характер, орієнтований на вирішення практичних завдань в юридичній царині.

Наукові доробки римських юристів стали важливою складовою кодифікації Юстиніана, що окрім Кодексу Юстиніана та

¹ Кельман, М. С. Диференціація й інтеграція у розвитку юриспруденції як взаємодіючі тенденції [Текст] / М. С. Кельман // Право України. — 2010. — № 3. — С. 49.

² Циммерманн, Р. Римское право и европейская культура [Текст] : пер. с нем. А. М. Ширвиндт / Р. Циммерманн // Вестн. гражд. права. — 2007. — № 4 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.koteh.ru/journal-yurist/9802.html>.

Новел включала: Інституції, що були своєрідним керівництвом для навчальних цілей; Дигести (чи Пандекти), тобто компіляція близько 1600 творів 38 римських правників з різних питань цивільного, кримінального, міжнародного права. Учені зазначають, що кодифікацією Юстиніана завершився процес створення єдиного універсального права для всієї Римської держави¹. Римське право вийшло далеко за часові та територіальні межі, які були відведені державі, що його створила, істотно вплинувши на формування й розвиток багатьох національних правових культур сучасного світу².

Діяльність римських юристів заклала основи правової доктрини правових систем континентальної Європи. Основні юридичні поняття, принципи, конструкції римського права стали надбанням, вихідною концептуальною основою європейської і світової юридичної думки. Уявлення про сходження європейської правової традиції до римського права настільки міцно визначили простір професійної правосвідомості юристів, що доводити цей факт спеціально немає практичної необхідності. Шанобливе ставлення до права, сприйняття його як загальної соціальної цінності, яке було закладене в працях давньоримських юристів, поступово стає неодмінною ознакою європейської правової культури³. Вироблені римськими правниками доктринальні ідеї, зазначає Ю. А. Задорожний, у процесі їх сприйняття іншими народами зазнавали змін, оскільки з розвитком суспільних відносин змінюються і підходи до їх правового регулювання. Разом з тим «розроблене ними теоретичне підґрунтя правового регулювання, що засноване на принципах

¹ Удальцова, З. В. Законодательные реформы Юстиниана [Текст] / З. В. Удальцова // Византийский временник : сб. ст. — Т. 26. — М. : Наука, 1965. — С. 28–29.

² Моддерман, В. Рецепция римского права [Текст] : пер. с нем. А. Каминки ; под ред. Н. Л. Дювернуа / В. Моддерман. — СПб. : А. Е. Ландау, 1888. — С. 5.

³ Битяк, Ю. П. Роль політико-правових поглядів минулого у становленні вітчизняної правової культури [Текст] / Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк // Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. — Х. : Право, 2007. — С. 12.

добра і справедливості, і сьогодні залишається джерелом законотворчості держав континентальної Європи»¹.

Розвиток створеної римськими юристами правової доктрини фактично припиняється в V ст. через падіння Римської імперії. Оскільки в період V–XII ст. у Західній Європі не існувало корпорації учених-юристів, розвинутої системи юридичної освіти, то відповідно не було передумов для існування правової доктрини, яка б змогла впорядкувати несистематизоване позитивне право та практику його застосування. До аналогічного висновку доходять у своїх дослідженнях Г. Дж. Берман і Р. Давид².

Протягом XII–XIII ст. у Західній Європі поступово відбувається відродження ідеї права, формується система університетської юридичної освіти, виникає корпус професійних юристів, що розробляють правову доктрину та втілюють її в юридичну практику. Ідея звернення до правової спадщини Давнього Риму охопила практично всю Європу³. М. М. Марченко так характеризує цей період в історії розвитку романо-германської правової сім'ї: «Від самого початку головним фундаментом континентального права стала спільність культури й традицій західноєвропейських держав. Основними засобами поглиблення й поширення ідей, що були покладені в основу романо-германського права, стали європейські університети, де вперше була усвідомлена й втілена в життя ідея рецепції римського права, його нового осмислення, «очищення» та пристосування до нових умов життя»⁴.

¹ Задорожний, Ю. А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та України: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01 / Юрій Анатолійович Задорожний. – К., 2008. – С. 125–126.

² Берман, Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования [Текст] : пер. с англ. / Г. Дж. Берман. – 2-е изд. – М. : Инфра-М, 1998. – С. 26, 85, 93; Давид, Р. Основные правовые системы современности [Текст] : пер. с фр. В. А. Туманова / Р. Давид, К. Жоффре-Спиннози. – М. : Междунар. отношения, 2009. – С. 425.

³ Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток [Текст] / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко ; за заг. ред. В. С. Журавського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 76.

⁴ Марченко, М. Н. Источники права [Текст] : учеб. пособие / М. Н. Марченко – М. : ТК Велби: Проспект, 2008. – С. 427–428.

Відродження практики вивчення римського права знаменує початок формування романо-германської правової сім'ї. У цей період закладаються підвалини західної традиції права, до яких Г. Дж. Берман відносить, зокрема, таке: право є автономним явищем, воно відділено від політики, релігії, моралі; право розвивається фахівцями права; ці спеціалісти здобувають освіту в юридичних навчальних закладах, в яких розробляються концепції та здійснюється систематизація; юридичне навчання організовано на основі вивчення метаправа, за допомогою якого право оцінюється та пояснюється¹. Визначальну роль у цьому процесі відіграли європейські університети. Завдяки глосаторам та постглосаторам, що працювали в них, формується правова доктрина. Акцентуючи увагу на вирішальному значенні європейських університетів у її формуванні, А. В. Гордімов вживає термін «університетська доктрина права», що «бере свій початок з римського права та є певним історичним етапом становлення романо-германської правової системи»².

Важливо зауважити, що представники ученої юриспруденції епохи Середньовіччя мали значний вплив як на формування і розвиток системи судочинства, так і на процес рецепції римського права європейськими правовими системами. Йдеться не лише про доктринальний аспект рецепції, пов'язаний із «романізацією» європейської юридичної думки, проникненням ідей, принципів, засад римського права у правосвідомість юристів, а й про функціональний — безпосереднє «вмонтування» зразків римського права до традицій континентальної юридичної практики. Рецепція римського права здійснювалася не шляхом механічного запозичення, копіювання правової системи Давньоримської держави, а через «відродження ідей, норм, принципів та інших елементів правової культури попередньої епохи в нових

¹ Берман, Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования [Текст] : пер. с англ. / Г. Дж. Берман. — 2-е изд. — М. : Инфра-М, 1998. — С. 51.

² Гордімов, А. В. Університетська юстиція як складова доктринальних джерел права романо-германської правової системи [Текст] / А. В. Гордімов // Держава і право: зб. наук. пр. : юрид. і політ. науки. — 2009. — Вип. 46. — С. 31.

суспільних умовах шляхом їх імплементації, творчої переробки та активного пристосування»¹.

Результатом діяльності середньовічних юристів стало створення *jus commune*² — системи загального (спільного) права континентальної Європи, яке сформувалося на основі науково оброблених норм римського права³. Науковість, академічність, доктринальність є визначальними ознаками «загального права». Нерідко сам термін «*jus commune*» вживається як синонім ученого права чи права юристів⁴. Деякі автори характеризують *jus commune* як загальний правопорядок, універсальну систему європейського масштабу, середньовічне загальноєвропейське право. Останнє мало прима́т над територіальними правовими системами, що склалися з конгломерату несистематизованих, нерідко суперечливих місцевих законів, звичаїв, та сприяло їх гармонізації та уніфікації⁵. «Загальне право» застосовувалося за принципом *ubi cessat statutum, habet locus commune* (за відсут-

¹ Задорожний, Ю. А. Римське право — доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Юрій Анатолійович Задорожний. — К., 2008. — С. 42.

² Поняття «*Jus commune*» («загальне право») увійшло до наукового обігу приблизно в XI-XII ст. завдяки глосаторам, які взяли його з римських текстів, однак наповнили значно ширшим змістом. «*Jus commune*» у середньовічній юриспруденції трактувалося як певна загальна та універсальна цілісна система норм, що має свою єдину «логіку», та протиставлялася партикулярним нормам, нормам-виняткам та привілеям (Котляр, И. А. «*Jus commune*» как средневековая модель общеевропейского правопорядка (XI-XIV века) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / И. А. Котляр. — М., 2011. — С. 15–16). Згодом цей термін набуває значного поширення. Наприклад, у Декреталіях Григорія IX (1235 р.) він зустрічається близько 40 разів.

³ Howard, S. Trust funds in Common Law and Civil Law Systems: a comparative analysis [Text] / S. Howard // University of Miami International and Comparative Law Review. — 2006. — Vol. 36. — P. 353; Legrand, P. John Merryman and Comparative Legal Studies: a dialogue [Text] / P. Legrand // American Journal of Comparative Law. — 1999. — Vol. 47. — P. 47.

⁴ Котляр, И. А. Понятие «*jus commune*» в европейской правовой традиции [Текст] / Котляр И. А. // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11. Право. — 2009. — № 9. — С. 95–96; 98.

⁵ Юмашев, Ю. М. Европейский союз и международное частное право [Текст] / Ю. М. Юмашев, К. В. Филимонов // Право. — 2009. — № 1. — С. 18–19.

ності чітких вказівок закону чи правового звичаю застосовується *jus commune*). Історичне значення останнього полягає у тому, що воно стало одним з першим важливих кроків на шляху до об'єднання європейських країн, народів та формування загальноєвропейського культурно-цивілізаційного простору¹. У зарубіжній юридичній літературі середньовічне *jus commune* справедливо розглядається як історичний прототип, попередник нового «загального права», спільного для всієї Європи правопорядку, яке формується на сучасному етапі².

Слід підкреслити, що право поряд з релігією і економікою з давніх часів виступало як один з найважливіших елементів міждержавного співробітництва. При цьому для забезпечення більш тісної і ефективної взаємодії необхідно було досягти певного рівня відповідності правових систем різних держав. Така відповідність могла бути досягнута або шляхом стихійної взаємодії національних правових порядків, або шляхом цілеспрямованого зближення правових систем у цілому чи окремих їх сегментів шляхом цілеспрямованого й узгодженого правового розвитку, тобто в результаті правової інтеграції. Після розпаду Римської імперії — в епоху феодальної роздробленості в Європі взаємодія правових систем досягалася переважно першим шляхом. Однак вже в ті часи можна було спостерігати перші кроки на шляху до правової інтеграції. Підстави для такого висновку дає аналіз процесу рецепції римського права в країнах континентальної Європи та діяльності європейських університетів.

¹ Див. докладніше: Howard, S. Trust funds in Common Law and Civil Law Systems: a comparative analysis [Text] / S. Howard // University of Miami International and Comparative Law Review. — 2006. — Vol. 36. — P. 353; Legrand, P. John Merryman and Comparative Legal Studies: a dialogue [Text] / P. Legrand // American Journal of Comparative Law. — 1999. — Vol. 47. — P. 47.

² Puder, M. G. Beer Wars — a Case Study: is the Emerging European Private Law Civil or Common or Mixed or Sui Generis? [Text] / M. G. Puder // Tulane European and Civil Law Forum. — 2005. — Vol. 20. — P. 50; Fauvarque-Cosson, B. Comparative Law and Conflict of Laws: Allies or Enemies? New Perspective on an Old Couple [Text] / B. Fauvarque-Cosson // American Journal of Comparative Law. — 2001. — Vol. 49. — P. 419–422; Tetley, W. The General Maritime Law — The Lex Maritima [Text] / W. Tetley // Syracuse Journal of International Law and Commerce. — 1994. — Vol. 20. — P. 108.

Започаткування власне процесу правової інтеграції пов'язано із формуванням централізованих національних держав. При цьому слід уточнити, що процес такої інтеграції постійно ускладнювався і був безпосередньо обумовлений особливостями державно-правового розвитку європейських держав. Так, на етапі формування національних держав йшлося передусім про внутрішньодержавну правову інтеграцію, яка була покликана зблизити, гармонізувати і зрештою уніфікувати правові масиви фактично автономних складових феодальної держави. Централізація королівської влади вимагала розробки загального напрямку правового розвитку, подолання правових відмінностей; вироблення спільних, а в ідеалі — єдиних юридичних правил. Гармонізація правового простору вимагала формування загальних підходів, розробки концепцій розвитку національного законодавства, вироблення єдиних правових принципів. Цілком закономірно, що ця діяльність потребувала комплексного доктринального обґрунтування відповідних рішень.

Наступний етап правової інтеграції пов'язаний із формуванням імперій в Європі. Цей процес об'єктивно вимагав формування потужної законодавчої бази, перенесення власного правового досвіду до правових культур не лише підкорених народів, але й сусідніх держав. Глобальний характер цієї діяльності також передбачав вироблення доктринальних підходів.

Роль правової доктрини в сучасних євроінтеграційних процесах є різноплановою. По-перше, сама реалізація європейської ідеї була б неможлива без належної ґрунтовної розробки цієї проблематики на доктринальному рівні такими видатними особистостями, як У. Пенн, Д. Беллерс, Ш. де Сен-П'єр, І. Кант, Сен-Сімон, К. Краузе, Джузеппе Мадзіні, Карло Каттанео, В. Ґюґо, І. Блюнчлі, А. Леруа-Бол'є та багатьох інших.

По-друге, формування загальноєвропейського правового простору здійснюється на основі загальноєвропейських доктринальних ідей та принципів демократії, непорушності основних прав людини, верховенства права, що сприймаються як спільні цін-

ності цивілізованих держав. Так, верховенство права¹ — це фундаментальний принцип права, який є «першоосною і головною умовою побудови держави і суспільства гуманістичного типу (у наш час правової, соціальної держави) і має соціально-філософський та юридичний зміст», «втілює у життя ціннісні й моральні якості права, що можуть слугувати, у певних випадках, критерієм розрізнення права та закону та відображати дію природного права в сучасних умовах»². М. І. Козюбра справедливо зазначає: «Ідеал верховенства права став одним з найпопулярніших у всьому світі. До нього постійно звертаються не лише на Заході, для якого верховенство права традиційно є однією з найвищих демократичних цінностей, а й на Сході, Півночі та Півдні. Він давно став найважливішою складовою міжнародно-правових актів. Все частіше верховенство права як принцип фіксується у національних конституціях і законах, ним активно оперують міжнародні й національні суди»³.

По-третє, вироблення загальних орієнтирів та реалізація правової політики з євроінтеграції, гармонізація національних законодавств країн-членів ЄС здійснюється наднаціональними

---

¹ Доктрина верховенства права (англ. — rule of law) має англійське походження, а у континентальній Європі, зокрема в Німеччині, відповідна концепція отримала назву правової держави (Rechtsstaat). Відмінності ж між ними є «швидше термінологічними, ніж змістовними» (Шевчук, С. В. Формальна та органічна характеристика принципу верховенства права: до нових методів тлумачення Конституції / С. В. Шевчук // Законодав. бюл. — К. : IREX U-Media, 2005 — С. 39 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uapp.net/netcat_files/460_21.pdf; Козюбра, М. І. Верховенство права — основоположний принцип правової і політичної систем України [Текст] / М. І. Козюбра // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2008. — С. 155).

² Музика, І. В. Принцип верховенства права: сучасний погляд на проблему кризь призму кантівського праворозуміння [Текст] / І. В. Музика // Проблеми філософії права. — 2008—2009. — Т. VI—VII. — С. 115; Шевчук, С. В. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України [Текст] / С. В. Шевчук // Право України. — 2011. — № 5. — С. 175.

³ Козюбра, М. І. Верховенство права: українські реалії та перспективи [Текст] / М. І. Козюбра // Право України. — 2010. — № 3. — С. 6.

інституціями та урядами європейських держав з урахуванням здобутків юридичної науки, яка розробляє і пропонує ефективні шляхи вирішення численних проблем, що виникають у цій царині.

И. В. Семенихин

РОЛЬ ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЫ В ФОРМИРОВАНИИ ЕВРОПЕЙСКОГО ПРАВОВОГО ПРОСТРАНСТВА

Исследуются роль и значение правовой доктрины в процессе становления Европы как цивилизационного сообщества с точки зрения исторической ретроспективы и в контексте современных евроинтеграционных процессов.

Ключевые слова: правовая доктрина, юридическая наука, евроинтеграция, европейское правовое пространство.

I. V. Semenihin

THE ROLE OF LEGAL DOCTRINE IN BUILDING EUROPEAN LEGAL FRAMEWORK

The role and meaning of legal doctrine in the process of making Europe as a civilized society is studied both in the view of retrospective review and modern European integration processes.

Keywords: legal doctrine, jurisprudence, European integration, European legal framework.